

Сборник съдебна практика

РЕШЕНИЕ НА СЪДА (голям състав)

17 декември 2020 година *

„Преюдициално запитване — Защита на животните по време на умъртвяване — Регламент (ЕО) № 1099/2009 — Член 4, параграф 1 — Задължение животните да бъдат зашеметени преди да бъдат умъртвени — Член 4, параграф 4 — Дерогирание при обредно клане — Член 26, параграф 2 — Възможност държавите членки да приемат национални правила, които целят да осигурят на животните по-голяма защита в случай на обредно клане — Тълкуване — Национална правна уредба, която изисква в случай на обредно клане да се извършва обратимо зашеметяване, което не може да доведе до смърт — Член 13 ДФЕС — Харта на основните права на Европейския съюз — Член 10 — Свобода на религия — Свобода на изповядване на религия — Ограничение — Пропорционалност — Липса на консенсус между държавите — членки на Европейския съюз — Свобода на преценка, призната на държавите членки — Принцип на субсидиарност — Валидност — Различно третиране на обредното клане и на умъртвяването на животни при ловни или риболовни дейности и при културни или спортни прояви — Липса на дискриминация — Членове 20, 21 и 22 от Хартата на основните права“

По дело C-336/19

с предмет преюдициално запитване, отправено на основание член 267 ДФЕС от Grondwettelijk Hof (Конституционен съд, Белгия) с акт от 4 април 2019 г., постъпил в Съда на 18 април 2019 г., в рамките на производство по дело

Centraal Israëlitisch Consistorie van België и др.,

Unie Moskeeën Antwerpen VZW,

Islamitisch Offerfeest Antwerpen VZW,

JG,

КН,

Executief van de Moslims van België и др.,

Coördinatie Comité van Joodse Organisaties van België — Section belge du Congrès juif mondial et Congrès juif européen VZW и др.,

срещу

Vlaamse Regering,

* Език на производството: нидерландски.

с участието на:

LI,

Waalse Regering,

Kosher Poultry BVBA и др.,

Global Action in the Interest of Animals VZW (GAIA),

СЪДЪТ (голям състав),

състоящ се от: К. Lenaerts, председател, R. Silva de Lapuerta, заместник-председател, Ал. Арабаджиев, А. Prechal, E. Regan, M. Ilešič, L. Bay Larsen и А. Kumin, председатели на състави, T. von Danwitz, C. Toader, M. Safjan, D. Šváby (докладчик), L. S. Rossi, I. Jarukaitis и N. Jääskinen, съдии,

генерален адвокат: G. Hogan,

секретар: M. Ferreira, главен администратор,

предвид изложеното в писмената фаза на производството и в съдебното заседание от 8 юли 2020 г.,

като има предвид становищата, представени:

- за Centraal Israëlitisch Consistorie van België и др. и за Kosher Poultry BVBA и др., от E. Maes и C. Caillet, advocaten, и от E. Jacubowitz, адвокат,
- за Unie Moskeeën Antwerpen VZW и Islamitisch Offerfeest Antwerpen VZW, от I. Akrouh, advocaat,
- за Executief van de Moslims van België и др., от J. Roets, advocaat,
- за Coördinatie Comité van Joodse Organisaties van België — Section belge du Congrès juif mondial et Congrès juif européen VZW и др., от E. Cloots, advocaat,
- за LI, от самия него,
- за Vlaamse Regering, от V. De Schepper и J.-F. De Bock, advocaten,
- за Waalse Regering, от X. Drion, advocaat,
- за Global Action in the Interest of Animals VZW (GAIA), от A. Godfroid, advocaat,
- за датското правителство, от J. Nymann-Lindgren, P. Jespersen, P. Ngo и M. Wolff, в качеството на представители,
- за финландското правителство, от J. Heliskoski и H. Leppo, в качеството на представители,
- за шведското правителство, от H. Eklinder, C. Meyer-Seitz, H. Shev, J. Lundberg и A. Falk, в качеството на представители,
- за Съвета на Европейския съюз, от F. Naert и E. Karlsson, в качеството на представители,

– за Европейската комисия, от Н. Krämer, А. Bouquet и В. Eggers, в качеството на представители,

след като изслуша заключението на генералния адвокат, представено в съдебното заседание от 10 септември 2020 г.,

постанови настоящото

Решение

- 1 Преюдициалното запитване се отнася до тълкуването на член 26, параграф 2, първа алинея, буква в) от Регламент (ЕО) № 1099/2009 на Съвета от 24 септември 2009 година относно защитата на животните по време на умъртвяване (ОВ L 303, 2009 г., стр. 1) и до валидността на тази разпоредба от гледна точка на членове 10, 20, 21 и 22 от Хартата на основните права на Европейския съюз (наричана по-нататък „Хартата“).
- 2 Запитването е отправено в рамките на спорове между Centraal Israëlitisch Consistorie van België и др. (наричани по-нататък заедно „СИСВ и др.“), Unie Moskeeën Antwerpen VZW и Islamitisch Offerfeest Antwerpen VZW, JG и KH, Executief van de Moslims van België и др., както и Coördinatie Comité van Joodse Organisaties van België — Section belge du Congrès juif mondial et Congrès juif européen VZW и др., от една страна, и Vlaamse Regering (фламандско правителство, Белгия), от друга, относно действителността на decreet houdende wijziging van de wet van 14 augustus 1986 betreffende de bescherming en het welzijn der dieren, wat de toegelaten methodes voor het slachten van dieren betreft (Декрет за изменение на Закона от 14 август 1986 г. за защитата и хуманното отношение към животните във връзка с разрешените методи на клане на животни) от 7 юли 2017 г. (Belgisch Staatsblad, 18 юли 2017 г., стр. 73318).

Правна уредба

Правото на Съюза

- 3 Съображения 2, 4, 6, 11, 14–16, 18, 20, 21, 43, 57 и 58 от Регламент № 1099/2009 гласят:
„(2) Умъртвяването на животни може да предизвика болка, уплаха, страх или други форми на страдание у животните дори и в условия, които са най-добри в техническо отношение. Някои операции, свързани с умъртвяването, могат да бъдат стресиращи и всяка техника за зашеметяване притежава известни недостатъци. Стопанските оператори, както и всяко лице, участващо в умъртвяването на животни, следва да предприемат необходимите мерки, за да се избегне болката и да се сведат до минимум уплахата и страданието на животните в процеса на клане или умъртвяване, като се вземат предвид най-добрите практики в тази област и разрешените съгласно настоящия регламент методи. Поради това следва да се счита, че болката, уплахата или страданието могат да бъдат избегнати, в случай че стопанските оператори, както и всяко лице, участващо в умъртвяването на животни, нарушават някое от изискванията на настоящия регламент или прилагат разрешени практики, без да вземат предвид най-актуалните технологии, като причиняват на животните, случайно или умишлено, болка, уплаха или страдание.
[...]
(4) Хуманното отношение към животните е ценност на [Европейския съюз], установена с Протокол (№ 33) относно закрилата и хуманното отношение към животните, приложен към Договора за [ЕО] („Протокол (№ 33)“). Защитата на животните по време на клане или

умъртвяване е обществен въпрос, който се отразява на отношението на потребителите към селскостопанските продукти. Освен това, по-добрата защита на животните по време на клане допринася за по-високото качество на месото и оказва непряко положително въздействие върху трудовата безопасност в кланиците.

[...]

- (6) Европейският орган за безопасност на храните (ЕОБХ), създаден с Регламент (ЕО) № 178/2002 на Европейския парламент и на Съвета от 28 януари 2002 г. за установяване на общите принципи и изисквания на законодателството в областта на храните, за създаване на Европейски орган за безопасност на храните и за определяне на процедури относно безопасността на храните [(ОВ L 31, 2002 г., стр. 1; Специално издание на български език, 2007 г., глава 15, том 8, стр. 68)] прие две становища относно хуманното отношение към животните като аспект от основните системи за зашеметяване и умъртвяване на някои видове животни, а именно относно хуманното отношение към животните като аспект от основните системи за зашеметяване и умъртвяване на основните видове животни, отглеждани за търговски цели през 2004 г., и относно хуманното отношение към животните като аспект от основните системи за зашеметяване и умъртвяване на елени, кози, зайци, щрауси, патици, гъски и пъдпъдъци, отглеждани за търговски цели — през 2006 г. Правото на [Съюза] в тази област следва да се актуализира, за да се вземат предвид посочените научни становища. [...] В настоящия регламент не са включени препоръки относно рибовъдството поради необходимостта от допълнително научно становище и икономическа оценка в тази област.

[...]

- (11) За рибите са характерни съществени физиологични различия спрямо сухоземните животни и отглежданата в изкуствена среда риба се коли и умъртвява в съвсем различен контекст, по-специално по отношение на процеса на проверка. Освен това, научните изследвания за зашеметяването на рибите са много по-малко напреднали от тези за другите селскостопански видове. Следва да бъдат установени отделни стандарти за защита на рибите при умъртвяване. Поради това разпоредбите, приложими за рибите, следва да се ограничат понастоящем до ключовия принцип. Допълнителните инициативи на [Съюза] следва да се основават на направена от ЕОБХ научна оценка на риска относно клането и умъртвяването на риба, в която е отразено социалното, икономическото и административното въздействие.

[...]

- (14) Ловните дейности или любителските риболовни дейности протичат в контекст, за който са характерни условия за умъртвяване, твърде различни от прилаганите за селскостопанските животни, и ловът е предмет на специално законодателство. Следователно е целесъобразно умъртвяването по време на лов или любителски риболов да бъде изключено от обхвата на настоящия регламент.
- (15) В Протокол № (33) се подчертава необходимостта от спазването на законовите или административните разпоредби и на характерните за съответната държава членка обичаи, свързани по-специално с религиозните обреди, културните традиции и регионалното наследство, при формулирането и прилагането на политиките на [Съюза], *inter alia*, в областта на селското стопанство и вътрешния пазар. Следователно е целесъобразно културните мероприятия да бъдат изключени от обхвата на настоящия регламент, в случай че изискването за хуманно отношение към животните би се отразило отрицателно върху самото естество на съответното мероприятие.

(16) Освен това, културните традиции са свързани с унаследен, установен или обичаен начин на мислене, действие или поведение, включващ идеята за нещо предадено или придобито от предшественик. Те допринасят за поддържането на дълготрайни социални връзки между поколенията. При условие че тези дейности не засягат пазара на продукти от животински произход и не са продиктувани от производствени цели, е целесъобразно умъртвяването на животни по време на посочените мероприятия да бъде изключено от обхвата на настоящия регламент.

[...]

(18) С Директива 93/119/ЕО [на Съвета от 22 декември 1993 година относно защитата на животните по време на клане или умъртвяване (ОВ L 340, 1993 г., стр. 21; Специално издание на български език, 2007 г., глава 3, том 14, стр. 157)] беше отпусната дерогация по отношение на зашеметяването на животни при ритуално клане, извършвано в кланици. Тъй като разпоредбите на [Съюза], приложими към ритуалното клане, са транспонирани различно в зависимост от националния контекст и като се има предвид, че националните правила отчитат аспекти, които се простират отвъд целта на настоящия регламент, е важно дерогацията по отношение на зашеметяването на животните преди клане да се запази, като обаче се остави известна степен на субсидиарност на всяка държава членка. Вследствие на това настоящият регламент зачита свободата на религията и правото на религията или убежденията да се изповядват чрез богослужение, обучение, религиозни обреди и ритуали съгласно член 10 от [Хартата].

[...]

(20) Много методи за умъртвяване са болезнени за животните. Ето защо е необходимо да се използва зашеметяване, така че животните да изпаднат в безсъзнание и да изгубят чувствителността си преди или едновременно с умъртвяването. Определянето на степента на безсъзнание или липса на чувствителност у животното е сложно и трябва да се извършва по научно одобрена методология. Следва обаче да се осъществява наблюдение по показатели, за да се оцени ефикасността на процедурата в практически условия.

(21) Наблюдението на ефикасността на зашеметяването се основава главно върху оценката на степента на съзнание и чувствителност на животните. Съзнанието на животното се състои предимно в способността му да изпитва емоции и да контролира движенията, които извършва по собствена воля. Като се изключи обездвижването чрез електричество или други видове изкуствено предизвикана парализа, може да се счита, че животното е в безсъзнание, когато смени естественото си изправено положение, не е будно и не показва признаци на положителни или отрицателни емоции като страх или възбуда. Чувствителността на животното се състои предимно в способността му да усеща болка. По принцип едно животно се счита за безчувствено, когато не проявява рефлексии и не реагира на стимули като звук, мирис, светлина или физически контакт.

[...]

(43) Клането без зашеметяване изисква гърлото да бъде прерязано с остър нож по подходящ начин, така че страданието да бъде сведено до минимум. Освен това има вероятност при животните, които не са фиксирани по механичен начин след прерязването, да се забави процесът на обезкръвяване и ненужно да се удължи страданието на животните. Говедата, овцете и козите са видовете, при които най-често се прилага тази процедура на клане. Следователно преживните животни, заклани без зашеметяване, следва да бъдат фиксирани самостоятелно и по механичен начин.

[...]

(57) Европейските граждани очакват да бъдат спазвани минимални правила за хуманно отношение по време на клането на животни. По някои въпроси отношението към животните зависи и от националните възприятия и някои държави членки искат да запазят или да приемат по-широки правила за хуманно отношение от тези, които са одобрени на [равнище Съюз]. Ето защо, в интерес на животните и при условие че това няма да засегне функционирането на вътрешния пазар, е подходящо да се разреши на държавите членки известна гъвкавост да запазят или в определени области да приемат по-разширени национални правила.

Важно е да се гарантира, че държавите членки не използват тези национални правила по начин, нарушаващ правилното функциониране на вътрешния пазар.

(58) По някои въпроси от обхвата на настоящия регламент Съветът се нуждае от допълнителна научна, социална и икономическа информация преди да определи подробни правила, по-специално относно отглежданата в изкуствена среда риба и фиксирането на говеда чрез обръщане на тялото. Вследствие на това е необходимо Комисията да представи на Съвета тази информация, преди да бъде предложено каквото и да е изменение на регламента, по отношение на тези въпроси“.

4 Член 1 („Предмет и обхват“) от този регламент гласи:

„1. Настоящият регламент определя правилата за умъртвяване на животни, отглеждани или държани за производство на храни, вълна, кожа, кожухарска кожа или други продукти, както и за умъртвяване на животни за целите на унищожаване на огнището и свързаните операции.

По отношение на рибите обаче се прилагат единствено изискванията, определени в член 3, параграф 1.

[...]

3. Настоящият регламент не се прилага в следните случаи:

- а) при умъртвяване на животни:
 - i) по време на научни експерименти, провеждани под надзора на компетентен орган;
 - ii) при ловни дейности или любителски риболовни дейности;
 - iii) при културни или спортни прояви;
- б) по отношение на птици и питомни и диви зайци, заклани извън кланицата от техния собственик за лична домашна консумация“.

5 Съгласно член 2 („Определения“) от същия регламент:

„За целите на настоящия регламент се прилагат следните определения:

[...]

- б) „свързани операции“ означава операции като манипулации, настаняване, фиксиране, зашеметяване и обезкръвяване на животни, които се провеждат в рамките на тяхното умъртвяване и на мястото, където трябва да бъдат умъртвени;

[...]

- е) „зашеметяване“ означава всеки умишлен процес, който причинява загуба на съзнанието и чувствителността, без да предизвиква болка, включително всеки процес, водещ до незабавна смърт;
- ж) „религиозен обред“ означава поредица от действия, свързани с клане на животни, които се изискват от дадена религия;
- з) „културни или спортни прояви“ означава прояви, свързани основно или предимно с установени дългогодишни културни традиции или спортни дейности, включващи надбягвания или друг вид състезания, при които не се произвежда месо или други животински продукти, или при които това производство е минимално спрямо мащаба на проявата като такава и не е значимо от икономическа гледна точка;

[...]

- й) „клане“ означава умъртвяване на животни, предназначени за консумация от човека;

[...]“.

- 6 Член 3 („Общи изисквания за умъртвяването и свързаните операции“) от този регламент предвижда в параграф 1:

„По време на умъртвяването им и свързаните операции животните се предпазват от всяка болка, уплаха или страдание, които могат да бъдат избегнати“.

- 7 Съгласно член 4 от Регламент № 1099/2009, където се уреждат „[м]етоди[те] за зашеметяване“:

„1. Животните се умъртвяват само след зашеметяване в съответствие с методите и специалните изисквания относно прилагането на тези методи, съдържащи се в приложение I. Загубата на съзнание и чувствителност се поддържат до смъртта на животното.“

Методите, посочени в приложение I, които не причиняват незабавна смърт [...], трябва да бъдат последвани възможно най-бързо от прилагане на процедура, гарантираща смърт, като обезкръвяване, разрушаване на гръбначния мозък, умъртвяване с електрически ток или продължителна аноксия.

[...]

4. Изискванията на параграф 1 не се прилагат при клане на животни посредством специфични методи при религиозни обреди, при условие че клането се извършва в кланица“.

- 8 Член 5 („Проверки на зашеметяването“) от този регламент предвижда в параграф 2:

„Ако, по смисъла на член 4, параграф 4, животните се умъртвяват без предварително зашеметяване, лицата, отговарящи за клането, провеждат системни проверки, за да гарантират, че животните не проявяват никакви признаци, че са в съзнание или че усещат, преди да бъдат освободени от фиксирането, и че не проявяват никакви признаци на живот преди да преминат през почистване или попарване“.

- 9 Съгласно член 26 („По-строги национални правила“) от Регламент № 1099/2009:

„1. Настоящият регламент не възпрепятства държавите членки да запазят националните правила, насочени към осигуряване на по-голяма защита на животните по време на умъртвяване, които са в сила към датата на влизане в сила на настоящия регламент.“

Преди 1 януари 2013 г. държавите членки информират Комисията за такива национални правила. Комисията уведомява съответно останалите държави членки.

2. Държавите членки могат да приемат национални правила, насочени към осигуряване на по-голяма защита на животните по време на умъртвяване в сравнение с предвидените в настоящия регламент във връзка със следните области:

[...]

в) клането на животни и свързаните с него действия в съответствие с член 4, параграф 4.

Държавите членки нотифицират Комисията за всички такива национални правила. Комисията уведомява съответно останалите държави членки.

[...]

4. Държава членка не забранява нито възпрепятства пускането на нейната територия на продукти от животински произход, получени от животни, които са били умъртвени в друга държава членка, на основание, че съответните животни не са били умъртвени в съответствие с нейните национални правила, насочени към по-голяма защита на животните по време на умъртвяване“.

10 Член 27 („Доклади“) от този регламент предвижда в параграф 1:

„Не по-късно от 8 декември 2014 г. Комисията представя на Европейския парламент и на Съвета доклад относно възможността да се въведат известни изисквания във връзка със защитата на рибите по време на умъртвяване, като се отчита хуманното отношение към животните, както и социално-икономическото и екологичното въздействие. Ако е целесъобразно, този доклад се придружава от законодателни предложения за изменение на настоящия регламент чрез включването на специфични правила относно защитата на рибите по време на умъртвяване.

До приемането на такива мерки държавите членки могат да запазят или да приемат национални правила относно защитата на рибите по време на клане или умъртвяване, като уведомяват Комисията за тях“.

Белгийското право

11 Член 16, параграф 1 от Wet betreffende de bescherming en het welzijn der dieren (Закон за защитата и хуманното отношение към животните) от 14 август 1986 г. (Belgisch Staatsblad, 3 декември 1986 г., стр. 16382), в редакцията му преди да се приеме процесният по главното производство декрет, предвижда в първа алинея задължението животното да бъде заклано само след като е зашеметено или, в случай на форсмажорни обстоятелства, по-най-безболезнения начин. Във втора алинея обаче цитираната разпоредба предвижда, че в отклонение от тази постановка въпросното задължение не се прилага в „случаите на клане, предписани от религиозен обред“.

12 Процесният по главното производство декрет, влязъл в сила на 1 януари 2019 г., преустановява, що се отнася до Фламандския регион, действието на тази дерогация. Всъщност съгласно член 15, параграф 2 от Закона за защитата и хуманното отношение към животните, в изменената му с член 3 от този декрет редакция, „[a]ко животните трябва да са заклани съгласно специфични методи, предписани от религиозни обреди, зашеметяването трябва да е обратимо и смъртта на животното не трябва да се причинява чрез зашеметяване“.

13 При подготвителната работа по този декрет е уточнено следното:

„Фландрия отдава голямо значение на хуманното отношение към животните. Поради това целта е във Фландрия да се забрани всякакво страдание на животните, което може да бъде избегнато. Клането на животни без зашеметяване е несъвместимо с този принцип. Въпреки че други, не толкова драстични мерки, като забраната за извършване на клане без предварително зашеметяване, донякъде могат да ограничат отрицателните последици от този метод на клане за хуманното отношение към животните, тези мерки няма как да изключат силно негативното накарняване на това хуманно отношение. Премахването на страданието на животните, от една страна, и клането без предварително зашеметяване, от друга, винаги ще са величини, много отдалечени една от друга, дори да бъдат взети не толкова радикални мерки, за да се ограничи във възможно най-голяма степен накарняването на хуманното отношение към животните.

Същевременно се търси равновесие между защитата на хуманното отношение към животните и свободата на религия.

Еврейските и ислямските религиозни обреди изискват животното да се обезкърви във възможно най-голяма степен. Научните изследвания доказват, че опасението, че зашеметяването би повлияло негативно върху обезкървяването, е неоправдано [...].

Освен това и двата обреда изискват животното да е непокътнато и здраво към момента на клането и да умре от загуба на кръв. [...] [Е]лектронаркозата е обратим (несмъртоносен) начин за зашеметяване, при който животното, ако междувременно не му бъде прерязано гърлото, скоро се връща в съзнание и не усеща никакъв негативен ефект от зашеметяването. Ако гърлото на животното бъде прерязано веднага след като то бъде зашеметено, животното ще умре само от загубата на кръв. С оглед на това изводът в доклада на г-н Vanthemsche може да бъде възприет. Съгласно този извод прилагането при обредното клане на обратимо, несмъртоносно зашеметяване е съразмерна мярка, която зачита духа на обредното клане в рамките на свободата на религия и отчита във възможно най-голяма степен хуманното отношение към съответните животни. Следователно задължението в случаите на клане, което се извършва по специалните начини, изисквани от религиозните ритуали, да се използва електронаркоза, най-малкото не накарнява несъразмерно свободата на религия“.

Спорът в главното производство и преюдициалните въпроси

- 14 С жалби, подадени на 17 и 18 януари 2018 г., жалбоподателите по главното производство сезират запитващата юрисдикция, Grondwettelijk Hof (Конституционен съд, Белгия), с искане да се отмени разглежданият по главното производство декрет, понеже нарушавал по-специално член 4, параграф 4 и член 26, параграф 2 от Регламент № 1099/2009 — той лишавал вярващите евреи и мюсюлмани от гаранцията, че изискването за предварително зашеметяване не важи в случаите на обредно клане. Всъщност посоченият декрет бил пречка за всички тези вярващи, а не само за незначителна част от тях да упражняват религията си, като не им позволявал да се сдобият с месо от животни, заклани в съответствие с религиозните им обреди, защото тези обреди изключват техниката на обратимо зашеметяване.
- 15 Видно от акта за преюдициално запитване, жалбоподателите по главното производство твърдят, че съгласно член 4, параграф 1 от Регламент № 1099/2009 във връзка със съображение 20 от този регламент животните по принцип трябва зашеметени, преди да бъдат заклани, т.е. да бъдат държани в безсъзнание и в състояние на безчувственост до смъртта си.
- 16 Съгласно член 4, параграф 4 от споменатия регламент обаче задължението за зашеметяване не се прилагало в случаите на клане на животни посредством специфични методи при религиозни обреди. Съгласно съображение 18 от същия регламент това изключение било продиктувано от

целта да се зачита свободата на религия, гарантирана в член 10, параграф 1 от Хартата, както Съдът отбелязал в решение от 29 май 2018 г., *Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties Provincie Antwerpen* и др. (С-426/16, ЕУ:С:2018:335, т. 56 и 57).

- 17 В тази насока *Grondwettelijk Hof* (Конституционен съд) отбелязва, че доколкото гарантираното в член 10, параграф 1 от Хартата право съответства на правото, гарантирано в член 9 от Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи, подписана в Рим на 4 ноември 1950 г. (наричана по-нататък „ЕКПЧ“), оттук Съдът е заключил, че понятието „религия“ може да обхваща както *forum internum*, т.е. самите убеждения, така и *forum externum*, т.е. публичното изповядване на религиозната вяра.
- 18 Специфичните методи на клане, установени с религиозни обреди, и зачитането на религиозните хранителни обреди попадат в приложното поле на свободата на религия и могат да се считат за публично изповядване на религиозно убеждение по смисъла на член 9 от ЕКПЧ и на член 10, параграф 1 от Хартата. По-специално целта на обредното клане е да се предостави на съответните поклонници месо от животни, заклани в съответствие с религиозните им убеждения. Действително в решение от 27 юни 2000 г., *Cha'are Shalom Ve Tsedek c/y Франция* (СЕ:ЕЧХР:2000:0627JUD 002741795, параграф 82) Европейският съд по правата на човека постановява в тази насока, че когато вярващите не са лишени от възможността да се сдобият и да консумират месо от животни, заклани съобразно религиозните убеждения на тези вярващи, правото на свобода на религията няма как да стига дотам, че да включва правото лично да се извърши обредно клане.
- 19 Жалбоподателите по главното производство обаче изтъкват, че държавите членки не могат да използват член 26, параграф 2, първа алинея, буква в) от Регламент № 1099/2009, за да изпразнят от смисъл изключението от задължението за извършване на зашеметяване при обредното клане, предвидено в член 4, параграф 4 от този регламент.
- 20 Жалбоподателите по главното производство поддържат също, че процесният декрет ограничава несъразмерно свободата на религия, още повече че месото от говеда, заклани в съответствие с религиозни обеда, било едва 0,1 % от общото количество месо, произведено в Белгия, и че случаите, в които предварителното зашеметяване е неуспешно, били в по-голям от този процент. Освен това еврейската общност нямала гаранцията, че ще може да се снабдява с достатъчно месо от животни, заклани по обредите на еврейската религия. Впрочем от това отделът по законодателството към *Raad van State* (Държавен съвет, Белгия) заключил, че забраната за клане без зашеметяване накърнява в несъразмерна степен свободата на религия.
- 21 Процесният по главното производство декрет също така накърнявал свободата на религия, тъй като бил пречка лицата, изповядващи еврейската религия, да колят животните съгласно „шейта“ (*shehita*), т.е. характерния за тази религия ритуал при клане. В тази насока обстоятелството, че месото от животни, заклани в съответствие с религиозните обреди, може да бъде внесено от чужбина, нямало как да бъде взето предвид.
- 22 Накрая, жалбоподателите по главното производство оспорват тезата на фламандския законодател, че процесът на обратимо зашеметяване, което не води до смърт на животното, отговаря на религиозните изисквания във връзка с клането.
- 23 Обратно, според фламандското и валонското правителство член 26, параграф 2, първа алинея, буква в) от Регламент № 1099/2009 изрично оправомощава държавите членки да се отклонят от член 4, параграф 4 от този регламент.
- 24 Запитващата юрисдикция отбелязва, от една страна, че целта на дерогирането на принципното задължение по член 4, параграф 4 от Регламент № 1099/2009 за предварително зашеметяване преди умъртвяването е да се зачита свободата на религия, гарантирана в член 10, параграф 1 от

- Хартата, и от друга, че член 26, параграф 2, първа алинея, буква в) от този регламент във връзка със съображения 18 и 57 от споменатия регламент оправомощава държавите членки да дерогират член 4, параграф 4 с оглед на насърчаването на хуманното отношение към животните, но не уточнява пределите, които държавите членки са длъжни да съблюдават в тази насока.
- 25 Ето защо според нея възниква въпросът дали член 26, параграф 2, първа алинея, буква в) от Регламент № 1099/2009 може да се тълкува в смисъл, че разрешава на държавите членки да приемат национални правила като разглежданите по главното производство, и ако е така, дали тази разпоредба е съвместима със свободата на религия, гарантирана в член 10, параграф 1 от Хартата.
- 26 В тази насока запитващата юрисдикция посочва, че процесният по главното производство декрет прекратява, считано от 1 януари 2019 г., изключението, що се отнася до случаите на обредно клане, от задължението за предварително зашеметяване. Според нея и от подготвителните документи по този декрет личи, че фламандският законодател изхожда от принципа, че клането без зашеметяване причинява на животното страдание, което може да бъде избегнато. Освен това той е искал да насърчи хуманното отношение към животните и да постигне баланс между, от една страна, целта да се насърчи хуманното отношение към животните и от друга, да се гарантира свободата на религия.
- 27 От тази гледна точка, за да се отговори във възможно най-голяма степен на желанията на съответните религиозни общности, член 15, параграф 2 от Закона от 14 август 1986 г., изменен с процесния по главното производство декрет, понастоящем изисква при обредното клане да се извършва обратимо зашеметяване, което не може да доведе до смърт на животното. Видно от подготвителните документи по този декрет, фламандският законодател е приел, че тази разпоредба отговаря на желанията на съответните религиозни общности, при положение че — когато се прилага техниката на обратимо зашеметяване — изискванията на религиозните обреди животното да не е мъртво към момента на клането му и да се обезкърви напълно, са спазени.
- 28 Направеното законодателно изменение обаче не бива да се тълкува в смисъл, че задължава всички религиозни общности да приемат техниката на обратимо зашеметяване. В допълнение, както се вижда от подготвителните документи по процесния в главното производство декрет, той няма отражение върху възможността за членовете на тези общности да се сдобият с месо от животни, заклани без предварително зашеметяване, тъй като няма разпоредба, която да забранява вноса на такова месо във Фламандския регион. Във всеки случай подобна забрана за внос би била в разрез с член 26, параграф 4 от Регламент № 1099/2009.
- 29 Жалбоподателите по главното производство обаче изтъкват, че все повече държави членки, по подобие на Фламандския регион, забраняват клането на животни без зашеметяване или поне износа на месо от животни, заклани в съответствие с религиозните ритуали, а това затруднявало вноса на такова месо във Фламандския регион. В допълнение сертифицирането на внесеното месо не давало сигурност дали месото действително е от животни, заклани в съответствие с религиозните обреди.
- 30 Фламандското и валонското правителство възразяват, че в немалко държави членки липсва такава обща забрана за умъртвяване без предварително зашеметяване и че търговията с месо не спира на границите на Съюза.
- 31 Накрая, според жалбоподателите по главното производство, ако член 26, параграф 2, първа алинея, буква в) от Регламент № 1099/2009 трябва да се тълкува в смисъл, че допуска държавите членки да вземат мерки като предвидените в процесния по главното производство декрет, той нарушава принципите на равенство, на недопускане на дискриминация и на

религиозно многообразие, гарантирани съответно в членове 20, 21 и 22 от Хартата. В тази насока жалбоподателите по главното производство отбелязват, че цитираният декрет, приет в приложение на този регламент, третира по различен начин без никакво логично основание, от една страна, лицата, които умъртвяват животни при лов или риболов или в рамките на борбата с вредителите, и от друга, лицата, които умъртвяват животни в съответствие с особени методи за клане, предписани от обряда на дадена религия.

32 При тези условия Grondwettelijk Hof (Конституционен съд) решава да спре производството и да отправи до Съда следните преюдициални въпроси:

- „1) Трябва ли член 26, параграф 2, първа алинея, буква в) от [Регламент № 1099/2009] да се тълкува в смисъл, че на държавите членки е разрешено, чрез дерогация от [...] член 4, параграф 4 от този регламент и с цел подобряване на хуманното отношение към животните, да приемат правила като предвидените в [обжалвания декрет], които, от една страна, предвиждат забрана на клането на животни без зашеметяване, която се прилага и за извършеното по време на религиозен обред клане, а от друга страна, въвеждат алтернативен метод за зашеметяване при извършването по време на религиозен обред клане, основан на обратимото зашеметяване и на идеята, че зашеметяването не може да води до смърт на животното?
- 2) При утвърдителен отговор на първия преюдициален въпрос, нарушава ли член 26, параграф 2, първа алинея, буква в) от [Регламент № 1099/2009] — при тълкуването му в посочения в първия преюдициален въпрос смисъл — член 10, параграф 1 от [Хартата]?
- 3) При утвърдителен отговор на първия преюдициален въпрос, нарушава ли член 26, параграф 2, първа алинея, буква в) във връзка с член 4, параграф 4 от [Регламент № 1099/2009] — при тълкуването му в посочения в първия преюдициален въпрос смисъл — членове 20, 21 и 22 от [Хартата], тъй като по отношение на животни, клането на които се извършва по специфични методи, предписани при определени религиозни обреди, е предвидена само обвързана с условия дерогация от задължението за зашеметяване (член 4, параграф 4 във връзка с член 2, параграф 2 [от този регламент]), докато поради причините, посочени в съображенията на Регламента, за умъртвяването на животни по време на ловни дейности, риболовни дейности, културни или спортни прояви са предвидени правила, съгласно които тези дейности не попадат в приложното поле на Регламента или спрямо тях не се прилага задължението за зашеметяване на животното при умъртвяването (член 1, параграф 1, втора алинея и параграф 3 [от посочения регламент])?“.

По искането за възобновяване на устната фаза на производството

33 С искане, подадено в секретариата на Съда на 2 октомври 2020 г., SICB и др. и Kosher Poultry и др. молят да се постанови устната фаза на производството да бъде възобновена съгласно член 83 от Процедурния правилник на Съда.

34 В подкрепа на искането си SICB и др. и Kosher Poultry и др. по същество твърдят, че на 18 септември 2020 г. Сеймът (долната камара на полския парламент) е приел проектозакон, който забранява износа на месо от животни, умъртвени при обредно клане. Доколкото тази държава членка била най-големият доставчик на месо „кашер“ за еврейската общност в Белгия и нямало конкретна възможност той да бъде заместен, приемането на такъв проектозакон още веднъж доказвало несъразмерността на процесния по главното производство декрет и следователно представлявало нов факт от решаващо значение за решението на Съда.

- 35 Съгласно член 83 от Процедурния правилник на Съда във всеки един момент, след изслушване на генералния адвокат Съдът може да постанови възобновяване на устната фаза на производството по-специално когато след закриване на тази фаза някоя от страните посочи нов факт от решаващо значение за решението на Съда или когато делото трябва да се реши въз основа на довод, който не е бил обсъден от заинтересованите страни.
- 36 Настоящият случай не е такъв.
- 37 Всъщност в съдебното заседание Съдът, чрез въпрос, който бе поставен на Фламандския регион и на който всички участници имаха възможност да реагират, обсъди хипотеза, която стига по-далеч от изложената от СИСВ и др. и Kosher Poultry и др. в искането им за възобновяване на устната фаза на производството, при която всички държави членки приемат мярка за забрана, подобно на процесния по главното производство декрет, за умъртвяването на животни без предварително зашеметяване в рамките на обредно клане.
- 38 С оглед на предходното, след като споменатият в точка 34 от настоящото решение проектозакон не може да бъде нито нов факт от решаващо значение за решението на Съда, нито факт относно довод, който не е бил обсъден от заинтересованите страни, по смисъла на член 83 от Процедурния правилник, след изслушване на генералния адвокат Съдът счита, че не следва да постанови възобновяване на устната фаза на производството.

По преюдициалните въпроси

По първия и втория въпрос

- 39 С първия и втория си въпрос, които следва да се разгледат заедно, запитващата юрисдикция по същество иска да се установи дали член 26, параграф 2, първа алинея, буква в) от Регламент № 1099/2009 във връзка с член 13 ДФЕС и член 10, параграф 1 от Хартата трябва да се тълкува в смисъл, че не допуска правна уредба на държава членка, която изисква при обредното клане да се извършва обратимо зашеметяване, което не може да доведе до смъртта на животното.
- 40 Най-напред следва да се отбележи, че Регламент № 1099/2009, правното основание на който е член 37 ЕО (понастоящем член 43 ДФЕС) и който е част от Плана за действие на Общността за защита и хуманно отношение към животните за периода 2006—2010 г. (СОМ(2006) 13 final от 23 януари 2006 г.), цели да определи общи правила за защитата на хуманното отношение към животните по време на тяхното клане или умъртвяване в Съюза и почива — видно от съображение 4 от него — на идеята, че защитата на животните по време на тяхното клане е въпрос от общ интерес.
- 41 В тази насока като начало трябва да се припомни, че член 4, параграф 1 от Регламент № 1099/2009 във връзка с съображение 20 от този регламент въвежда принципа на зашеметяване на животното преди умъртвяването му и дори го въздига в задължение, защото научните изследвания показват, че зашеметяването е техниката, която най-малко накърнява благосъстоянието на животните по време на тяхното клане (вж. в този смисъл решение от 26 февруари 2019 г., *Œuvre d'assistance aux bêtes d'abattoirs*, C-497/17, EU:C:2019:137, т. 47). Видно от съображение 4 от споменатия регламент, залегналият в тази разпоредба принцип на предварително зашеметяване е израз на тази ценност на Съюза — хуманното отношение към животните — понастоящем утвърдено с член 13 ДФЕС, съгласно който Съюзът и държавите членки трябва да държат изцяло сметка за изискванията за хуманно отношение към животните, когато изработват и осъществяват политиката на Съюза.

- 42 Този принцип е в съзвучие с основната цел за защита на хуманното отношение към животните, която се преследва с Регламент № 1099/2009 и е видна от самото заглавие на този регламент и на съображение 2 от него, в съответствие с член 13 ДФЕС (вж. в този смисъл решение от 29 май 2018 г., *Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties Provincie Antwerpen* и др., C-426/16, EU:C:2018:335, т. 63 и 64).
- 43 На следващо място, съгласно член 4, параграф 4 от Регламент № 1099/2009 принципът на предварително зашеметяване не се прилага при клане на животни посредством специфични методи при религиозни обреди, при условие че клането се извършва в кланица. Наистина последната разпоредба, тълкувана в светлината на съображение 18 от този регламент, допуска практиката на обредно клане, при което животното може да бъде умъртвено без предварително зашеметяване, но този начин на клане е разрешен само по изключение в Съюза и единствено с цел да се осигури зачитането на свободата на религия, защото не може да притъпи всякаква болка, уплаха или страдание на животното толкова ефикасно, колкото клане, предшествано от зашеметяване, което в съответствие с член 2, буква е) от този регламент, с оглед на съображение 20 от него, е необходимо, за да предизвика у животното загуба на съзнанието и чувствителността, което може да намали значително неговите страдания (вж. в този смисъл решение от 26 февруари 2019 г., *Œuvre d'assistance aux bêtes d'abattoirs*, C-497/17, EU:C:2019:137, т. 48).
- 44 Както следва от съображение 15 от Регламент № 1099/2009, това изключение се основава на необходимостта от спазването на законовите или административните разпоредби и на характерните за съответната държава членка обичаи, свързани по-специално с религиозните обреди, културните традиции и регионалното наследство, при формулирането и прилагането на политиките на Съюза, наред с останалото, в областта на селското стопанство и вътрешния пазар. Ето защо в съответствие с член 10, параграф 1 от Хартата това изключение е конкретен израз на позитивния ангажимент на законодателя на Съюза да се осигури ефективното зачитане на свободата на религия и на правото религията или убежденията да се изповядват чрез богослужение и религиозни обреди, по-конкретно в полза на практикуващите мюсюлмани и евреи (вж. в този смисъл решение от 29 май 2018 г., *Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties Provincie Antwerpen* и др., C-426/16, EU:C:2018:335, т. 56 и 57).
- 45 В допълнение, видно от съображение 18 от споменатия регламент, като се има предвид, че „разпоредбите на [Съюза], приложими към ритуалното клане [и произтичащи от Директива 93/119], са транспонирани различно в зависимост от националния контекст и [...] че националните правила отчитат аспекти, които се простират отвъд целта на настоящия регламент“, законодателят на Съюза е решил „дерогацията по отношение на зашеметяването на животните преди клане да се запази, като обаче се остави известна степен на субсидиарност на всяка държава членка“. За целта член 26, параграф 1 от Регламент № 1099/2009 разрешава държавите членки да запазят националните правила, насочени към осигуряване на по-голяма защита на животните по време на умъртвяване, които са в сила към датата на влизане в сила на този регламент, докато съгласно член 26, параграф 2, първа алинея, буква в) от споменатия регламент държавите членки могат да приемат национални правила, насочени към осигуряване на по-голяма защита на животните по време на умъртвяване в сравнение с предвидените от този регламент във връзка по-специално с „клането на животни и свързаните с него действия в съответствие с член 4, параграф 4“, като се уточнява, че съгласно член 2, буква б) от същия регламент така визираните свързани действия включват зашеметяване.
- 46 Накрая, член 26, параграф 4 от Регламент № 1099/2009 уточнява, че никоя държава членка не може да забранява, нито да възпрепятства пускането на нейната територия на продукти от животински произход, получени от животни, които са били умъртвени в друга държава членка, на основание че съответните животни не са били умъртвени в съответствие с нейните национални правила, насочени към по-голяма защита на животните по време на умъртвяване.

47. Ето защо въведената с Регламент № 1099/2009 рамка отразява изискването в член 13 ДФЕС, съгласно който „Съюзът и държавите членки държат изцяло сметка за изискванията за хуманно отношение към животните като същества с усещания, като същевременно спазват законовите или административните разпоредби и съществуващите практики в държавите членки, по-специално по въпросите, свързани с религиозните обреди, културните традиции и регионалното наследство“. Както личи от тази рамка, самият регламент не осигурява необходимия баланс между хуманното отношение към животните и свободата на изповядване на религия, а просто очертава рамката, в която държавите членки трябва да съвместят тези две ценности.
48. От изложените в точки 44—47 от настоящото решение съображения следва, от една страна, че член 26, параграф 2, първа алинея, буква в) от Регламент № 1099/2009 не нарушава гарантираната в член 10, параграф 1 от Хартата свобода на изповядване на религия и от друга, че в рамките на възможността, призната на държавите членки с тази разпоредба, да приемат допълнителни правила, чиято цел е да осигурят на животните по-голяма защита на животните от предвидената в този регламент, посочените държави могат в частност да предвидят задължение при умъртвяването на животни те предварително да бъдат зашеметени, което се прилага и в случай на клане, предписано от религиозни обреди, при условие все пак че се зачитат залегналите в Хартата основни права.
49. Всъщност съгласно член 51, параграф 1 от Хартата държавите членки са длъжни да зачитат основните права, залегнали в нея, когато използват тази възможност.
50. Що се отнася до въпроса дали национални мерки, приети на основание член 26, параграф 2, първа алинея, буква в) от Регламент № 1099/2009, са съвместими със свободата на изповядване на религия, следва да се припомни, че член 10, параграф 1 от Хартата предвижда, че всеки има право на свобода на мисълта, съвестта и религията, и уточнява, че това право включва свободата да променя своята религия или убеждения и свободата да изповядва своята религия или убеждения индивидуално или колективно, публично или частно, чрез богослужение, обучение, религиозни обреди и ритуали.
51. В тази насока национална правна уредба, която е приета на основание член 26, параграф 2, първа алинея, буква в) от този регламент и изисква при обредно клане да се извърши обратимо зашеметяване, което не може да доведе до смъртта на животното, попада в приложното поле на свободата на изповядване на религия, гарантирана в член 10, параграф 1 от Хартата.
52. Всъщност Хартата възприема използваното в тази разпоредба понятие „религия“ в широк смисъл, като то може да обхваща както *forum internum*, а именно самите убеждения, така и *forum externum*, а именно публичното изповядване на религиозната вяра, и Съдът вече е постановил, че обредното клане попада в обхвата на гарантираната в член 10, параграф 1 от Хартата свобода на изповядване на религия (решение от 29 май 2018 г., *Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties Provincie Antwerpen* и др., C-426/16, EU:C:2018:335, т. 44 и 49).
53. Както поддържат жалбоподателите по главното производство, като предвижда задължението при обредното клане животното да бъде предварително зашеметено, а същевременно изисква зашеметяването да е обратимо и да не води до смъртта на животното, процесният по главното производство декрет, приет на основание член 26, параграф 2, първа алинея, буква в) от Регламент № 1099/2009, се явява несъвместим с някои еврейски и ислямски религиозни обреди.
54. В тази насока от преюдициалното запитване следва, че за жалбоподателите по главното производство обредното клане отговаря на специфични религиозни обреди, които по същество изискват вярващите да консумират само месо от животни, заклани без предварително зашеметяване, за да се гарантира, че последните не са преминали през никаква процедура, която да доведе до смъртта им преди клането, и че те са обезкръвени.

- 55 Следователно този декрет включва ограничение за упражняването на правото на свободата на вяращите евреи и мюсюлмани, гарантирана в член 10, параграф 1 от Хартата, да изповядват религията си.
- 56 В това отношение е уместно да се припомни, че член 52, параграф 3 от Хартата цели да гарантира необходимата съгласуваност между правата по Хартата и съответстващите им права, гарантирани от ЕКПЧ, без да се засяга самостоятелността на правото на Съюза и на Съда на Европейския съюз. Ето защо за целите на тълкуването на Хартата трябва да се държи сметка за съответстващите права от ЕКПЧ, разглеждани като минимален праг на защита (вж. в този смисъл решения от 21 май 2019 г., Комисия/Унгария (Права на ползване на земеделски земи), С-235/17, EU:C:2019:432, т. 72 и цитираната съдебна практика и от 6 октомври 2020 г., La Quadrature du Net и др., С-511/18, С-512/18 и С-520/18, EU:C:2020:791, т. 124). След като от разясненията относно член 10 от Хартата следва, че гарантираната в параграф 1 от него свобода съответства на свободата, гарантирана в член 9 от ЕКПЧ, тази свобода трябва да бъде взета предвид при тълкуването на член 10, параграф 1 от Хартата.
- 57 Съгласно практиката на Европейския съд по правата на човека защитената с член 9 от ЕКПЧ свобода на мисълта, съвестта и религията всъщност е един от стълбовете на едно „демократично общество“ по смисъла на тази конвенция, тъй като плурализмът, неразделна част от това общество, зависи от тази свобода (вж. в този смисъл ЕСПЧ, 18 февруари 1999 г., *Buscarini и др. с/у Saint-Marin*, CE:ECHR:1999:0218JUD 002464594, параграф 34 и цитираната съдебна практика и от 17 февруари 2011 г., *Wasmuth с/у Германия*, CE:ECHR:2011:0217JUD 001288403, параграф 50). Така, съгласно член 9, параграф 2 от ЕКПЧ „[с]вободата да се изповядва религия или убеждения подлежи само на такива ограничения, които са предвидени от закона и са необходими в едно демократично общество в интерес на обществената сигурност, за защитата на обществения ред, здраве и морал или за защита на правата и свободите на другите“.
- 58 В същия смисъл, съгласно член 52, параграф 1, първо изречение от Хартата всяко ограничаване на упражняването на признатите от нея права и свободи трябва да бъде предвидено в закон и да зачита основното съдържание на посочените права и свободи. Съгласно член 52, параграф 2, второ изречение от Хартата при спазване на принципа на пропорционалност ограничения могат да бъдат налагани само ако са необходими и ако действително отговарят на признати от Съюза цели от общ интерес или на необходимостта да се защитят правата и свободите на други хора.
- 59 Именно през призмата на тези съображения следва да се провери дали национална правна уредба, която предвижда задължение животното да бъде предварително зашеметено при обредното клане, като същевременно изисква зашеметяването да бъде обратимо и да не води до смъртта на животното, отговаря на изискванията на член 52, параграфи 1 и 3 от Хартата във връзка с член 13 ДФЕС.
- 60 На първо място, доколкото произтича от процесния по главното производство декрет, установеното в точка 55 от настоящото решение ограничение за упражняване на правото на свобода на изповядване на религия е предвидено в закон по смисъла на член 52, параграф 1 от Хартата.
- 61 На второ място, национална правна уредба, която предвижда задължение животното да бъде предварително зашеметено при обредното клане, като същевременно изисква зашеметяването да бъде обратимо и да не води до смъртта на животното, зачита основното съдържание на член 10 от Хартата, защото — видно от индициите в преписката на разположение на Съда, изложени в точка 54 от настоящото решение — намесата, която е резултат от тази правна уредба, се свежда до един от аспектите на особеното обредно действие, каквото е посоченото клане, като обаче само по себе си клането не е забранено.

- 62 На трето място, досежно въпроса дали ограничението на правото, гарантирано в член 10 от Хартата — което ограничение произтича от национална правна уредба като разглежданата по главното производство — отговаря на цел от общ интерес, индициите в преюдициалното запитване сочат, че целта на фламандския законодател е била да насърчи хуманното отношение към животните. Така, в подготвителните документи по процесния в главното производство декрет се посочва, че „Фландрия отдава голямо значение на хуманното отношение към животните“, че „[п]оради това целта е във Фландрия да се забрани всякакво страдание на животните, което може да бъде избегнато“, че [к]лането на животни без зашеметяване е несъвместимо с този принцип“ и че „[в]ъпреки че други, не толкова драстични мерки като забраната за извършване на клане без предварително зашеметяване, донякъде могат да ограничат отрицателните последици от този метод на клане за хуманното отношение към животните, тези мерки няма как изключат силно негативното накърняване на това хуманно отношение“.
- 63 Всъщност както от практиката на Съда (вж. в този смисъл решения от 17 януари 2008 г., *Viamex Agrar Handel и ZVK*, С-37/06 и С-58/06, ЕУ:С:2008:18, т. 22, от 19 юни 2008 г., *Nationale Raad van Dierenkwekers en Liefhebbers и Andibel*, С-219/07, ЕУ:С:2008:353, т. 27, от 10 септември 2009 г., Комисия/Белгия, С-100/08, непубликувано, ЕУ:С:2009:537, т. 91 и от 23 април 2015 г., *Zuchtvieh-Export*, С-424/13, ЕУ:С:2015:259, т. 35), така и от член 13 ДФЕС следва, че защитата на хуманното отношение към животните е цел от общ интерес, призната от Съюза.
- 64 На четвърто място, колкото до спазването на принципа на пропорционалност, този принцип изисква ограниченията, които процесният по главното производство декрет предвижда за свободата на изповядване на религия, да не превишават границите на това, което е уместно и необходимо за постигане на легитимните цели, преследвани от тази правна уредба, като се има предвид, че когато съществува избор между няколко подходящи мерки, трябва да се прибегне до мярката, която създава най-малко ограничения, а породените от нея неудобства не трябва да са несъразмерни с тези цели (вж. в този смисъл решения от 20 март 2018 г., *Menci*, С-524/15, ЕУ:С:2018:197, т. 46 и цитираната съдебна практика и от 30 април 2019 г., Италия/Съвет (Квота за улов на средиземноморска риба меч), С-611/17, ЕУ:С:2019:332, т. 55).
- 65 Когато са засегнати няколко основни права и принципи, залегнали в Договорите, както в настоящия случай гарантираното в член 10 от Хартата право и прогласеното в член 13 ДФЕС хуманно отношение към животните, преценката за спазването на принципа на пропорционалност трябва да се извършва при спазване на необходимото съчетаване на изискванията, свързани със защитата на различните засегнати права и принципи, и на справедливо равновесие между тях (вж. в този смисъл решение от 19 декември 2019 г., *Deutsche Umwelthilfe*, С-752/18, ЕУ:С:2019:1114, т. 50 и цитираната съдебна практика).
- 66 В тази насока следва да се приеме за установено, че национална правна уредба, която предвижда задължение животното да бъде предварително зашеметено при обредното клане, като същевременно изисква зашеметяването да бъде обратимо и да не води до смъртта на животното, е годна да постигне целта за насърчаване на хуманното отношение към животните, посочена в точка 62 от настоящото решение.
- 67 От практиката на Европейския съд по правата на човека следва, че когато се поставят общи политически въпроси, като определянето на отношенията между държавата и религиите, по които въпроси логично може да има дълбоки различия между мненията в една демократична държава, трябва да се отдаде особена важност на ролята на субекта, призван да взема решения на национално равнище. Освен това, що се отнася до приложното поле на член 9 от ЕКПЧ, на държавата по принцип трябва да се признае широка свобода на преценка дали и доколко дадено ограничение на правото на изповядване на религия или убеждения е „необходимо“. Когато на равнище Съюз липсва консенсус, така признатата на държавите членки свобода на преценка обаче трябва да се съпътства от европейски контрол, който по-специално се изразява

в проверката дали взетите на национално равнище мерки са принципно обосновани и дали са пропорционални (вж. в този смисъл ЕСПЧ, 1 юли 2014 г., S.A.S. с/у Франция, CE:ECHR:2014:0701JUD 004383511, параграфи 129 и 131 и цитираната съдебна практика).

- 68 Видно от съображения 18 и 57 от Регламент № 1099/2009, всъщност точно липсата на консенсус между държавите членки относно начина, по който те възприемат обредното клане, е довела до приемането на членове 4 и 26 от този регламент.
- 69 Както бе припомнено в точка 45 от настоящото решение, всъщност съображение 18 от Регламент № 1099/2009 предвижда, че е важно да се запази дерогацията по отношение на изискването за зашеметяване на животните преди клане, като обаче се остави известна степен на субсидиарност на всяка държава членка.
- 70 Колкото до съображение 57 от този регламент, това съображение — след като посочва, че европейските граждани очакват да бъдат спазвани минимални правила за хуманно отношение по време на клането на животни — подчертава, че по някои въпроси отношението към животните зависи и от националните възприятия и някои държави членки искат да запазят или да приемат по-широки правила за хуманно отношение от тези, които са одобрени на равнище Съюз. Ето защо, пак според същото съображение, в интерес на животните и при условие че това няма да засегне функционирането на вътрешния пазар, е подходящо да се разреши на държавите членки известна гъвкавост да запазят или в определени области да приемат по-разширени национални правила.
- 71 Следователно, доколкото говори за наличието на различни „национални възприятия“ по отношение на животните, както и за необходимостта на държавите членки да се остави „известна гъвкавост“ или „известна степен на субсидиарност“, законодателят на Съюза е искал да запази специфичния за всяка държава членка социален контекст в тази насока и да признае на всяка от тях широка свобода на преценка в рамките на необходимостта да се съвместят интересите по член 13 ДФЕС и по член 10 от Хартата, за да се осигури справедлив баланс между, от една страна, защитата на хуманното отношение към животните при умъртвяването им и от друга, зачитането на свободата на изповядване на религия.
- 72 Що се отнася по-специално до въпроса дали е необходима намесата, произтичаща от процесния по главното производство декрет, в свободата на изповядване на религия, от цитираните в съображение 6 от Регламент № 1099/2009 научни становища на Европейския орган за безопасност на храните (ЕОБХ) става ясно, че е постигнат научен консенсус, че предварителното зашеметяване е оптималното средство, за да се намали страданието на животното по време на неговото умъртвяване.
- 73 Именно от тази гледна точка фламандският законодател е посочил в подготвителните документи по процесния в главното производство декрет, че „[п]ремахването на страданието на животните, от една страна, и клането без предварително зашеметяване, от друга, винаги ще са величини, много отдалечени една от друга, дори да бъдат взети не толкова радикални мерки, за да се ограничи във възможно най-голяма степен накърняването на хуманното отношение към животните“.
- 74 Ето защо фламандският законодател е можел, без да излезе извън пределите на визираната в точка 67 от настоящото решение свобода на преценка, да приеме, че ограниченията, които процесният по главното производство декрет въвежда за свободата на изповядване на религия, като изисква да се извърши предварително обратимо зашеметяване, което не може да доведе до смъртта на животното, отговарят на условието за необходимост.

- 75 На последно място, що се отнася до въпроса дали произтичащата от процесния по главното производство декрет намеса в свободата на изповядване на религия е пропорционална, първо — видно от цитираните в точка 13 от настоящото решение подготвителни документи по този декрет, фламандският законодател е изходил от научните изследвания, които са доказали, че опасението, че зашеметяването би повлияло негативно върху обезкръвяването, е неоправдано. В допълнение пак от тези документи личи, че електронаркозата е несмъртоносен обратим метод за зашеметяване, така че ако гърлото на животното бъде прерязано веднага след като то бъде зашеметено, животното ще умре само от загубата на кръв.
- 76 Впрочем, като е предвидил в случаите на обредно клане изискване за предварително обратимо зашеметяване, което не може да доведе до смъртта на животното, фламандският законодател се е водил и от съображение 2 от Регламент № 1099/2009 — в светлината на което трябва да бъде тълкуван член 4 от този регламент, разглеждан като цяло — и съгласно което по същество, за да се спестят на животните болка, уплаха или страдание, които могат да бъдат избегнати, следва да се отдава предимство на най-модерния разрешен метод за умъртвяване, когато съществен научен напредък позволява да се намали страданието им при тяхното умъртвяване.
- 77 Второ, подобно на ЕКПЧ Хартата е жив инструмент, който трябва да се тълкува през призмата на настоящите условия на живот и на доминиращите днес разбирания в демократичните държави (вж. по аналогия ЕСПЧ, 7 юли 2011 г., *Bayatyan c/y Армения* [GC], SE:ECCHR:2011:0707JUD 002345903, параграф 102 и цитираната съдебна практика), така че еволюцията на ценностите и на разбиранията в държавите членки следва да бъде отчитана както в обществен, така и в нормативен аспект. Всъщност хуманното отношение към животните като ценност, която от известно време насам е особено важна за съвременните демократични общества, може — с оглед на развитието на обществото — да бъде отчетено в още по-голяма степен при обредното клане и така да спомогне да се обоснове пропорционалността на правна уредба като процесната по главното производство.
- 78 Трето, в съответствие с правилото по член 26, параграф 4 от Регламент № 1099/2009 цитираният декрет не забранява, нито възпрепятства пускането на територията, на която се прилага, на продукти от животински произход, получени от животни, които са били ритуално заклани в друга държава членка, без да бъдат предварително зашеметени. Впрочем в писменото си становище, представено на Съда, Комисията подчерта в тази насока, че на основание член 4, параграф 4 от този регламент повечето държави членки разрешават клането без предварително зашеметяване. Нещо повече, както по същество изтъкват фламандското и валонското правителство, национална правна уредба като процесния по главното производство декрет не забранява, нито възпрепятства пускането на пазара на продукти от животински произход, получени от ритуално заклани животни, когато тези продукти са с произход от трета държава.
- 79 Следователно в контекста на развитие както в обществен, така и в нормативен аспект, което — както бе подчертано в точка 77 от настоящото решение — се характеризира с все по-силна чувствителност към проблема за хуманното отношение към животните, фламандският законодател е можел, след организирано на равнище Фламандски регион широко обсъждане, да приеме процесния декрет по главното производство, без да излезе извън пределите на свободата на преценка, която правото на Съюза предоставя на държавите членки относно необходимото съвместяване на интересите, защитени в член 10, параграф 1 от Хартата и в член 13 ДФЕС.
- 80 Ето защо се налага изводът, че мерките, съдържащи се в процесния декрет по главното производство, позволяват да се осигури справедлив баланс между важността, отдадена на хуманното отношение към животните, и свободата на вярващите евреи и мюсюлмани да изповядват религията си, и следователно тези мерки са пропорционални.

81 При това положение на първия и втория въпрос следва да се отговори, че член 26, параграф 2, първа алинея, буква в) от Регламент № 1099/2009 във връзка с член 13 ДФЕС и член 10, параграф 1 от Хартата трябва да се тълкува в смисъл, че допуска правна уредба на държава членка, която изисква при обредното клане да се извършва обратимо зашеметяване, което не може да доведе до смъртта на животното.

По третия въпрос

82 С третия си въпрос запитващата юрисдикция по същество поставя проблема за валидността на член 26, параграф 2, първа алинея, буква в) от Регламент № 1099/2009 от гледна точка на принципите на равенство, на недопускане на дискриминация и на културно, религиозно и езиково многообразие, гарантирани съответно в членове 20, 21 и 22 от Хартата. Според нея всъщност, ако тази разпоредба разрешава на държавите членки да приемат мерки като задължителното зашеметяване при умъртвяването на животни в рамките на обредно клане, то в цитирания регламент няма никаква подобна разпоредба относно умъртвяването на животни при ловни и риболовни дейности или при културни или спортни прояви.

83 Видно от текста на този въпрос, запитващата юрисдикция има съмнения дали цитираната норма от Регламент № 1099/2009 е съвместима с членове 20, 21 и 22 от Хартата, защото този регламент само условно изключва изискването животното да бъде предварително зашеметено при обредното клане, а изключва от приложното си поле или освобождава от задължението за предварително зашеметяване умъртвяването на животни при лов, риболов и културни и спортни прояви.

84 На първо място, в тази насока следва да се обсъди доводът, че обредното клане е третирано дискриминационно в Регламент № 1099/2009 в сравнение с умъртвяването на животни при културни и спортни прояви.

85 Най-напред следва да се припомни, че забраната за дискриминация е просто конкретен израз на общия принцип на равенство, който е един от основните принципи на правото на Съюза, и че този принцип изисква да не се третират по различен начин сходни положения и да не се третират еднакво различни положения, освен ако такова третиране не е обективно обосновано (вж. в този смисъл решения от 19 октомври 1977 г., Ruckdeschel и др., 117/76 и 16/77, EU:C:1977:160, т. 7 и от 16 декември 2008 г., Arcelor Atlantique и Lorraine и др., C-127/07, EU:C:2008:728, т. 23).

86 В настоящия случай Регламент № 1099/2009 предвижда в член 1, параграф 1, първа алинея, че целта на този регламент е да определи „правилата за умъртвяване на животни, отглеждани или държани за производство на храни, вълна, кожа, кожухарска кожа или други продукти, както и за умъртвяване на животни за целите на унищожаване на огнището и свързаните операции“, и уточнява в член 1, параграф 3, буква а), подточка iii), че не се прилага към някои дейности, сред които е умъртвяването на животни при културни или спортни прояви.

87 Всъщност съгласно член 2, буква з) от този регламент „културни или спортни прояви“ са „прояви, свързани основно или предимно с установени дългогодишни културни традиции или спортни дейности, включващи надбягвания или друг вид състезания, при които не се произвежда месо или други животински продукти, или при които това производство е минимално спрямо мащаба на проявата като такава и не е значимо от икономическа гледна точка“.

- 88 От въпросната дефиниция следва, че културните и спортните прояви по смисъла на член 2, буква з) от споменатия регламент най-много да водят до производство на минимално количество месо или други животински продукти спрямо мащаба на проявата като такава и че от икономическа гледна точка това производство не е значимо.
- 89 Изложеното тълкуване се подкрепя от съображение 16 от Регламент № 1099/2009, съгласно което фактът, че тези дейности не засягат пазара на продукти от животински произход и не са продиктувани от производствени цели, дава основание те да бъдат изключени от обхвата на този регламент.
- 90 При това положение няма логична причина дадена културна или спортна проява да се счита за дейност за производство на храни по смисъла на член 1, параграф 1 от Регламент № 1099/2009. Ето защо в светлината на тази разлика законодателят на Съюза не е нарушил забраната за дискриминация, като не е приравнил културните или спортни прояви на дейността по клане, за която като такава се прилага изискване животното да бъде зашеметено, и с това е третирали тези положения по различен начин.
- 91 На второ място, няма как да се поддържа, че дейностите „лов“ и „любителски риболов“ могат да се практикуват с предварително зашеметени животни, тъй като иначе понятията за тези дейности биха били изпразнени от съдържание. Както се посочва в съображение 14 от Регламент № 1099/2009, всъщност споменатите дейности протичат при условия на умъртвяване, много различни от прилаганите за селскостопанските животни.
- 92 При това положение законодателят на Съюза не е нарушил и принципа на недопускане на дискриминация, като е изключил от приложното поле на този регламент посочените в предходната точка случаи на умъртвяване, които не са сходни.
- 93 На трето място, и в член 27, параграф 1 от Регламент № 1099/2009, и в съображения 6, 11 и 58 от този регламент законодателят на Съюза е изяснил подробно, че научните становища относно отглежданата в изкуствена среда риба са недостатъчни и че също така в тази област е необходима по-задълбочена икономическа оценка, което дава основание за отделно третиране на рибата, отглеждана в изкуствена среда.
- 94 На четвърто място, с оглед на изложените в точки 84—93 от настоящото решение съображения се налага изводът, че Регламент № 1099/2009 не нарушава културното, религиозно и езиково многообразие, гарантирано в член 22 от Хартата, като само условно изключва изискването животното да бъде предварително зашеметено при обредното клане, а изключва от приложното си поле или освобождава от задължението за предварително зашеметяване умъртвяването на животни при лов, риболов и културни и спортни прояви.
- 95 Следователно при разглеждането на третия преюдициален въпрос не се установяват никакви обстоятелства, които могат да засегнат валидността на член 26, параграф 2, първа алинея, буква в) от Регламент № 1099/2009.

По съдебните разноски

- 96 С оглед на обстоятелството, че за страните по главното производство настоящото дело представлява отклонение от обичайния ход на производството пред запитващата юрисдикция, последната следва да се произнесе по съдебните разноски. Разходите, направени за представяне на становища пред Съда, различни от тези на посочените страни, не подлежат на възстановяване.

По изложените съображения Съдът (голям състав) реши:

- 1) Член 26, параграф 2, първа алинея, буква в) от Регламент (ЕО) № 1099/2009 на Съвета от 24 септември 2009 година относно защитата на животните по време на умъртвяване във връзка с член 13 ДФЕС и член 10, параграф 1 от Хартата на основните права на Европейския съюз трябва да се тълкува в смисъл, че допуска правна уредба на държава членка, която изисква при обредното клане да се извършва обратимо зашеметяване, което не може да доведе до смъртта на животното.
- 2) При разглеждането на третия преюдициален въпрос не се установяват никакви обстоятелства, които могат да засегнат валидността на член 26, параграф 2, първа алинея, буква в) от Регламент № 1099/2009.

Подписи